

Fekete J. József

A rend keresője

Buda Ferenc köszöntése

A már tizennyolc évesen költeményeket publikáló Buda Ferenc 1956-ban írt három verse miatt börtönbe került. Akkor húszéves volt, tanulmányai, munkalehetőségei hosszú időre kényszervágányra siklottak. Majd 1979. május 18-án ő mondott megnyitóbeszédet Lakiteleken, a Fiala Írók Találkozóján *Haza és nemzeti önismeret* címmel, ami egyébként a tanácskozás témájának is a címe volt. Az akkor negyvenárom esztendő költőt nem érte retorzió, viszont megnyitóbeszéde nem került be a tanácskozáson elhangzott felszólalásokból közlő 1979. szeptemberi *Forrás*-számba, csak 1986-ban jelent meg a szerző *Csönd, ének, csönd...* című kötetében. De még a rendszerváltás előtt. A rövid – 1979-ben elmondott – beszédében Buda Ferenc morális és etikai szempontból közelítette meg a haza fogalmát, szemben a hivataloskodó politikai, geopolitikai definícióval. Rámutatott, hogy múltjából mire kellene büszkének lennie a magyarságnak azért, hogy emelt fővel járhasson Európa népei közt, és hogy mit kellene tennie annak érdekében, hogy a jövőben is büszkén emlékezhessen a huszadik század végére. Rámutatott, hogy „a haza fogalma nem fér meg az államhatárok között”¹, hogy a magyarság egyharmada határon túl él, és ennek ténye elveszik a hanyag tájékozatlanság közepette.

Az alkalmi beszédet Buda Ferenc harminc esztendő múltán újra átgondolta, miként tették a Fiala Írók Találkozójának más résztvevői saját felszólalásuk esetében Tóth Erzsébet és Agócs Sándor, a találkozó jubileumi kötete² szerkesztőinek kérésére. A harminc évvel későbbi helyzetkép az előzőnél jóval szürkébb árnyalatokat mutat. A tépelődő költő elvesztett nemzeti erényekről szól, amelyek – vitézség, lovagiasság, vendégszeretet – közhelyként zörögnek a jelenben, viszont a nemzeti hibáink számát gyarapodni látja. A jelen egyik legádázabb rákfenejének az eluralkodó énközpontúságot, magánakvalóságot tartja, mert „nálunk a nyugati individualizmus többnyire nem a hozzáillő felelősségérzettel, hanem sokkalta inkább a keleti közönnyel párosul. Ráadásul tömegragályként terjed – persze nem csak úgy magától – a butaság, s ki-kitörnek a balkáni indulatok is.”³ Az erkölcs, az etika, a szociális

1 *Haza és nemzeti önismeret*. In. *Csönd, ének, csönd...* Buda Ferenc ötvenesztendő. Magyar-Finn Kulturális Egyesület, Kecskemét, 1986, 25. p.

2 *Fiala Írók Találkozója. Lakitelek, 1979–2009*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2009, szerk.: Tóth Erzsébet és Agócs Sándor.

3 1979–2009. In. *Fiala Írók Találkozója*, i. m., 25. p.

egyenlőség számonkérésén kívül ebben a harminc év múltával született összegzésben nyomatékos észrevételeket tesz az ország kül- és belpolitikájára, miközben bizalmának és reményének is hangot ad, valamint azt is számba veszi, amivel költőként és a (nem is olyan) sok magyar közül egyikként maga is hozzátehet a jobbításhoz. Ez pedig a szó, „a kimondott, a leírt, a közzétett szó”.⁴ Az összegzést pedig egy József Attila-sorral zárja: „*En nem fogom be pörös számat.*” Erre tanította ötvenhat év költői gyakorlata: rendkeresésre és szokimondásra.

„Fiaim, a szavak”

Buda Ferenc költészetének megismeréséhez a *Mi híja még* című kötet⁵ vezet legközvetlenebbül. A könyv időrendi sorrendben közli a költő verseit, amelyek ugyan ritkán datáltak, de a kronológia ennek ellenére kibontakozik, és a versek mintegy történelmi kontextusba helyezve olvashatók. Ugyanakkor abban az esetben se tévedhetünk túl nagyot, ha az ötven év verseinek poétikai elmozdulása mögött az önéletrajz kibontakozását is felfedezni véljük. A kötet megadja az életmű eddigi tömbjének épülését nyomon követő olvasat lehetőséget. Azért fontos az ilyen lineáris olvasás, hogy kíváncsian figyelhessük, a költői pálya egymást követő szakaszaiban tapasztalható-e az újdonsággal kacérkodás, a korábbiak elvetése, netán tagadása, hogyan működnek a módosulások, miként alakul a költő esztétikai szemlélete, változik-e világképe.

Buda Ferenc fél évszázadon (és azon túl még hat éven) átívelő eddigi alkotói műve – a hosszabb elhallgatások nyomán is – a folytonosságról, a tehetség pazar ívéről, az önmérséklet és a konok indulat szépséges találkozásáról, a sallangmentes költői retorikáról, az eredeti képalkotásról, a költői beszéd fegyelméről győz meg, a versekben – miként Buda Ferenc jó tanítója, Kiss Tamás magyarázta – egyetlen felesleges szó sincs, nem lehet benne. Buda Ferenc első verseit tízévesen vetette papírra, illetve attól fogva őrizte meg emlékezetében. Egyik, talán éppen a legelső így hangzik: „*Esik a hó, nincs már virág, / Fehérbe borult a világ, / A fák kopaszon állnak, / Rájuk bús varjak szállanak.*” Ezt a négysorost még nem a papír őrizte meg, hanem a szerző emlékezete, és a Petőfin, Aranyon nevelődött, József Attilától indított, Nagy Lászlóval, Szécsi Margittal, Juhász Ferencsel érintkező versvilágú költő nem különösebben büszke rá. A tizenkilencedik évétől megőrzött verseire azonban bizonyára annál inkább lehet, hiszen már a korai verseiben a reneszánsz ember önbecsülésével, és fontosságának tudatosulásával vette birtokába a költészetet. Később viszont ennek az emelkedett érzésnek a helyét a semmisség tudata írja majd felül. Versében a pincelakásból kilépett fiatalembert a fényre, a végtelenbe vágyódás hevülete hatja át, a nem vagyok akárki öntudatos hetykesége mögött a továbblépés igénye dörömböl, annak az eltökéltsége, hogy ne legyenek, ne maradjak akárki, ne egy a sok közül, ugyanakkor a közösségből kiszakíthatatlan egyedként tekint magára: „*világ verdes a szívemben*” – írja, ez a szív pedig arra vágyik, hogy a világ is magához ölelje: a külső világ ugyanúgy,

4 Uo. 27. o.

5 Buda Ferenc: *Mi híja még. Versek 1955–2005.* Holnap Kiadó, Bp., 2006.

mint a belső világ, a vers – József Attila kozmikus világképéhez hasonlóan – a makro- és a mikrokozmosznak a szeretetben történő harmonizálódására vágyakozó megszólalás. Ezekből az első versekből azonnal kitűnik, hogy Buda az a fajta költő, aki még tud és mer szerelmes verset írni, gondoljunk csak a *Ne rejtőzz el* című antologikus darabra. A fiatal, a pálya elejét koptató költő azonban a szeretet- és szerelemvágya mellett tanúsítja, hogy tökéletesen ismeri a világot. A vidámságot parancsoló ritmusú, életkorából eredően hetyke, hej, mit nekem a világ! vagánysága („*Csak semmim van, néha a se*”), a nincstelenség felfedezett szabadsága mögött máris ott a vers következő két sorában a realitás lehangoló tapasztalata („*ökörnyálon száll a vágyam, / s megakad a tarló ágban*”), a rövidre szabott szárnyalás tudatosítja a kényszerű elmúlást („*megy az idő, megyek én is*”), ami mellé felsorakoztatja a nemlét metafizikai borzongását („*Nincsen semmim, egy kevés se, / lehet, nem vagyok már én se.*”), amit végül a verset indító kedélyességbe fordít („*Milyen jó a csupa semmi: / sohasem kell megkeresni.*”) [Semmi]

A feltételezett időrendet követő olvasás során néhány önmeghatározó és szerelmes vers után egyszerre csak romantikus lobogással nyomatékosodik az egymáshoz tartozás, az elköteleződés, a vállalás, az angazsálódás tudata („*ezerként de egyként*”[...] „*maradok egésznek / ezer darabban is / egy lobogó lélek*”), sejtjük, 1956-nál tartunk, és máris egy panaszdal zúdul ránk, arra meg már felkiáltó-felszólító mondattal indított vers csap le, szinte fizikai közelségbe hozva a forradalom mozgásait, az érzelmi hatást a vers szakaszolása külön mozgósítja. Ezekben a forradalom idején született versekben az a bámulat, hogy a mérhetetlen hőfokú indulat – mi másból teremne a vers? – nem deklaratív szövegekben, hanem pazar képekben csapódik le, és ma már, az 1956-os olvasattól több mint fél századra eltávolodott világban is hitelessé és fontossá teszik a verseket (*Távoli..., Rend, Tizenöt-húszéves halottak, Pesten esik a hó, Írásjel nélkül, Vagyunk verebek...*). Buda Ferenc költészetében 1956 költői témaként 1998-ban újra fölbukkant, akkor azonban már csak töredék születhetett, ennyi idő elteltével ugyanis a vers már szembeszegül mindazzal, ami történelem, ami személyes élmény, az indulattal szemben a versről való gondolkodás mondatja, íratja a kimondhatatlanság, a befejezhetetlenség gondolatát.

Buda Ferenc ezen – korábbi – pályaszakaszának volt egy irodalmon kívüli olvasata is. A forradalom idején a versek természetesen nem jelentek meg nyomtatásban, hanem másolatokban terjesztették egymás között az egyetemisták, azokban a napokban ugyanis ezekbe a költeményekbe lehetett kapaszkodni. Ugyanakkor az ügyészségre is eljutottak az Égető álnév alatt írott – és valószínűleg a szerző kézírásával sokszorosított, és a szerző által is terjesztett – versek, ahol pedig az államrend elleni izgatás bűncselekményét kimerítő dokumentumként olvasták őket. Buda Ferenc ugyan ösztönösen meglepett az őt kereső nyomozók elől, de alig fél napi bujdosás után besétált a rendőrségre és föladta magát. Ebben a gesztusában benne volt bizonyára a fiatalságából eredő naivitás, amivel elfogadta apja biztatását, hogy majd kimenti az ítélet alól, kihozza a börtönből, de benne lehetett a cselekedetét, a versét vállaló fiatalember konoksága is, annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy Buda Ferenc ekkor szerezte az örök életre szóló tapasztalatát, hogy a költő versében hatalom van, cáfolhatatlan erő,

lám, tömegeket lelkesített, magára meg hívta a balsorsot, és ez a tapasztalata meggyőződésévé vált. Végül a *Rend*, a *Tizenöt-húszéves halottak* és a *Pesten esik a hó* című versek miatt egy évet ült börtönben. Ami újabb nagy tapasztalatnak bizonyult. A vers hatalmába vetett hite a költészet morális angazsálásának motorjaként működött, ugyanúgy, mint előtte József Attilánál, majd vele párhuzamosan Pilinszky-nél, Petri Györgynél, el egészen Sziveri Jánosig, természetesen elkülönülő tematikai világgal és anyaggal, immanens megszólalásban. A forradalmi eseményekre 2002-ben tett feljegyzésében a 46 év távlatából mért tárgyiasítás nyomán tekintett: „Az én verseim miatt csak kettőnk: Vass Lacit meg engem zártak be egy esztendőre. (Mások nevét nem sikerült belőlünk kiszedni.) Ez az egy év: magánügy. Az utána következő öt esztendő is magánügy. S innét: 46 év távlatából visszatekintve már nem is olyan nagy idő. (Csak közelről látszott kissé hosszúnak, ez azonban nyilvánvaló optikai csalódás.)”⁶

A derű ismét a szerelem nyomán lopózik vissza a versbe, amikor a költő újra zöld termést kíván gondárnyékos földjére, és talán már hagyná elúzni a homloka házereszén feketén ülő gondokat. A szellemi nyugalom és a szerelmi béke megnyugvást teremtő pillanatait azonban szinte azon nyomban földúlja a militáns, parancsuralmi elvek és módszerek újbóli fölbukkanása, illetve soha igazán eltűnése, ami fölötti elborulása újfent kamaszos hevületbe tornyosul; a falkához tartozás változó jelképei mögé rejtőző, új alakot öltő, régi szemléletű „névleg-embe-
rek” újbóli fölbukkanása felébreszti a régi/sohasem múltó félelmeket a költőben. Ebből a megújuló elkomorodásból sarjadnak ki az olyan miniatűr remek, mint például a *Kihűl* című vers, amiről nagy valószínűséggel hihető, hogy börtönvers, miként azok ennek az időbeli környezetében olvashatók is. A börtönversek is vallomások, miként Buda Ferenc legtöbb költeménye, a „veszélyes versei” miatt hazájában idegenné lett költőt itt a szerelem mellett a nemzetársai (jobbik) részébe vetett hite is vigasztalja és élteni, az „*örzöm a parazsat / és mérem a világot*” elhivatottsága és elkötelezettsége erősebb a versben a derékba tört jövő és a szakmai továbblépés ellehetetlenülésének bizonyosságánál, és az ország (a haza!) elhagyásának felsejülő lehetőségénél. A „*fiaim a szavak*” elhivatottsága nyújt kapaszkodót a feje tetejére állt világban, amelyben az erkölcs is visszájára fordult: „*de élni akarok / és megmaradni jónak. / Bár meg is halhatok / épp ebből kifolyólag.*” (Nőttem). A börtönben született versek memorizálása lehetett Buda Ferenc számára a szellemet fenntartó erő, a napi erkölcsi tisztálkodás, és ez a mentálhigiénés cselekedet eredményezhette Polonius mondatának (Shakespeare *Hamletjéből*) ma posztmodern csalafintaságnak tűnő, ellenkező előjelűvé fordítását: „*Órült rendszer, de van benne – beszéd!*”

A több kisebb, illetve töredékben maradt alkotás mellett megszületett a nagy börtönvers, a *Falak könyve*, ami a huszonegy éves, az „*államrendelleni bujtogatásért*” börtönbe zárt fiatalember „*semmim sincsen, mégis csak veszíthetek*” tapasztalatában összegzett megaláztatásának hevületéből fakadó negatív hősköltemény, abban az értelemben, hogy a vers a hősköltemények negatív lenyomata. A legkomorabb képeket, a halottak kérlelhetetlen, igazságukat némán követ-

⁶ Buda Ferenc: *Rendkeresés. Jegyzetlapjaimból*. Holnap Kiadó, Bp., 2009, 153–154. p.

lő vonulását rémületes látomásba transzponáló filmként megjelenítő verse a *Könyörgés*, az emelkedett indulattal, lázhoz közeli hevülettel kijett mondatok varázslatos orkesztrálása.

„Felfelé gördülő kő”

Az életmű nyomtatásba került részének jelentős szeletét képezik az önmeghatározó versek, amelyek az identitáskeresés hol blaszfém, hol fennkölt megszólalásában tárgyiasulnak („*Nem voltam én hős csak hülye / más bolondok hegedűje*”; „*meztelen csiga vagyok, / szarvaím a csillagok*”; „*s én terpesztett lábbal állok a vizek fölött*”; „*s elcsorog vízen hagyott nyomom, / mert én vagyok a napfény*”; „*Egyetlen sebezhető pont vagyok, / a világ közepe.*”; „*Ember vagyok, emberhez van közöm, / s földi fűvekben megtörülközöm*”; „*Nem vagyok senki rabja, / csak önmagam darabja*”; „*felfelé gördülő kő vagyok*”), ugyanakkor az önmeghatározás kizárásos formájával is találkozhatunk („*pap nem vagyok*”), és megjelenik az identitás jövőbe vetített képe is („*Legyek megszólaló kő, eleven emlékezet*”). Az öndefiníciók sora a világba vetett ember természetes reakciójának kivételése, annak a felismerésnek a folyománya, hogy olyasmi is megtörténhet, aminek nem lenne szabad megtörténnie, hogy a megannyi társ mellett teljesen magányos az egyén, olyannyira egyedül van, hogy gondviselésre se számíthat, hogy léte a világ számára teljesen közömbös, és, el egészen a legvégsőig, ez a megvilágosodás annak a tudatosulását eredményezi, hogy ember fölött nincs gondviselés, a világ számára teljesen érdektelen, él-e, hal-e. Magányos. Teljesen egyedül van az iránta közömbös környezetben. Ez a hideg iszonyat, az ésszerűség és a megmagyarázhatóság elvesztése nyomán föllépő kozmikus rettenet és spirituális rettegés egyenes úton vezet a Semmi, az egyszerre fenyegető és csábító Nihil vonzásköréig, ami a versre is rávetül: „*Nincs fölöttem hatalom, / mert keresztülnéztem a csontjain, / és megláttam a semmit. / [...]* *Bordáim boltívei közé zártam az orgonahangú istent, / szabad vagyok.*” (Egyetlen...); „*s húshagyó kedden / mi leszünk ketten: / én meg a semmi. / így vagyok hitetlen.*” (A szentlelkeknek). A világba vetettség nyomán támadó rettenet hátborzongató, apokaliptikus képekben vetül ki, amelyekben a szél eloldozza „*a messziségek ördögi merevítőköteleit*”, elszabadulnak „*a vihar veszett csődőrei*”, amivel szemben a „*leszegett nyakú konokság visz előre*”, és az éjszakai viharban kedveséhez/megnyugvásához indult költő a „*felfelé gördülő kő*” metaforájába keményedik.

A magára maradt, a gondviselés metafizikai reményét is elveszítő embernek valamibe kapaszkodnia kell. Buda Ferenc esetében, miként az előzőkből kiviláglik, ezt a kapaszkodót elsősorban önmaga jelenti, utána a szerelem, harmadikként pedig a természet. A költészet szívesen tematizálja a természetet, különösen a kertet, ami fraktáljellegénél, vagyis annak a képességénél fogva, hogy minden apró részlete megjeleníti az egészet, bekerítettségével, vagyis elkülönülésével, állandó gondozásával, vagy éppen vad burjánzásával a költészet önmetaforájává lett. Buda Ferenc számára a kert korántsem egyenlíthető ki a költészettel, a kertészkedés nem azonosítható a versírással, mégis nagy ívű ódát, káprázatos verset ír *Kert* címmel, amiben a kert inkább az emberi létszféra megjelenítőjévé válik, a

dolgos kezek és a szegények birodalmaként éli meg a természet minden adományát: „*kavargó nyugalom gond- / terhelt kicsi ország, kíméllettel / körülhatárolt birodalma / só-lepte szorgalomnak*”, ugyanakkor a kert a „*takarékosok tőkéje, / gyermekkor tenyérnyi dzsungele*”, illetve: „*leigázott növények rendje, / szelíd szövevény*”; „*földtől lopott parányi haszon / lelőhelye, szegénység címere*”, a kert szinte minden, ami a modern kor magányosainak, a falusi és a tanyán élő emberek behatárolt világát jelenti. Egyetlen dolog nem lehet, nem szabad, hogy azzá váljon a kert: a kivonulás terepe, az elrejtőzés zuga, az öncélú bibelődés terepuma, a nemvállalás menedéke, vagyis a költészet köldöknéző metaforája.

A forradalom idején, majd a bebörtönzés során a verseket szülő zaklatottság nyomába a nagy ívű indulat és a hosszan kitartott hang kerül, a rövid(ebb) darabokat és töredékeket hosszúversek követik, olykor fennkölt hangon, olykor a narratív, folyamatos időrendiség köré épülő, ismétlődésekkel nyomatékosított, áradó versmondatokból építkezvén, a sodró beszédfolyamból minduntalan bámulatos metaforák, „*villámló szavak*” buknak elő, minduntalan emlékeztetve és figyelmeztetve az ember parányiságára és a világ (értsd: természet) végtelenségének felfoghatatlanságára, amihez csupán alázattal lehet/szabad közelíteni, különben a világot működtető roppant, és az ember iránt közömbös erők szeretelenségükben összeroppantják az egyént. Sorsa az lesz, amit nemtelen (ember) társai szántak neki, de a „*leszegett nyakú konokság*”-ot, a költő természetét ember nem törheti meg.

Az olyan típusú költőknél, mint Buda Ferenc, a vallomásosságot referenciális értelemben kell értelmezni, a líra szorosan és hitelesen kötődik az életrajzhoz, valós események tevődnek át a vers érzelmi-megjelenítő síkjára.

A korai versek csillaglángolása, a fenyegető természeti erők megnyugvása után a falu válik a költő egyszerre látomásos és valós témájává, a természet képei szociográfiai tartalmakkal töltődnek föl. Huszonnyolc éves ekkor a költő, a versében a korábban frekvenciált csillagok szó helyére a kutya helyettesítődik be, amit még akkor is villanyéllal üt gazdája, ha éppen tolvajt riaszt el csaholásával, s ebből a kutyából lesz egyedüli társa, akivel megosztja lakásának magányát. Harmincesztendő, amikor a „csillag” újra megjelenik a versében, ekkor azonban már nem a forradalom, az ifjú tűz, vagy a távolra vágyakozás metaforájaként, hanem – érdekes módon – a végzet, a pusztulástudat „*kurta szigony*”-aként értelmezhetően.

Egyik nagy életösszegző verse, a *Szólaljatok*, kezdetű vagy című (a vesző is a címhez tartozik) költemény, amely már nem említi a börtönt, de újra problematizálja a haza, majd az otthon kérdés- és témakörét, miközben számot ad a költő addigi élete (28 év) megpróbáltatásairól. Ugyancsak hasonló elszámolást végez a *Lennék kisgyermek* című versében, ahol a komorság inkább a hangulatban, mint a képekben jelenik meg, a múlttal szembeni elszámolás lezárult, a megpihenés, a játék, az önfelédtszabadultság idejének kellene következnie, de hiába óhaj, hiába fohász, a költő keze nem áll játékra, a vér metrumot, a szív ritmust diktál, a megpihenés nyugalomát földörömböli a tenni akarás heve. Tényleges felszabadultsággal szinte csupán a gyermekversei között találkozunk.

„Kincseket őrzök”

A legnagyobb sodrású versek egyike, *Az elesett katonák emlékére*, párját ritkító megjelenítő erővel idézi meg a hadba vonulók vonatát, az elhagyott otthonokat és a hozzátartozókat, a fölázdosottság tudatának komor, súlyos képeit. A vers ritmusát a „*parancsra új parancs, szabályra új szabály*” – sor újbóli és újbóli ismétlése teszi lüktetővé, egyetlen dobogásban összesítve idézi meg a mozdony dohogását, a vaskerekek kattogását a síneken, a vagonok mellett elsuhanni tűnő fák villanásait, a menetelés ütemességét és az ágyúörgés kíméletlen moráját, majd egy hosszan alliteráló sor (vakok vigyáznak, vakoknak vak vezető / vezérelnek) dobpergéses staccatója a golyózápor, a pergőtűz rettenetét vetíti rá a kiszámított ritmusú menetelésre, hogy – zenei kompozícióként – a vers decrescendóval végül a csend némaságába halkuljon. Buda Ferenc költészetén tanítani lehetne, hogy a gondolatot, a mondatot a folyamatos ismétlődések sorozatossága teszi verssé. Nála az ütem mindig feszesen dobban, hol dalszerű hetykeséggel, hol balladás szünetekkel, hol vizuális, tipográfiai nyomatékosítással is kiemelve, de minduntalan lüktet a szöveg, még az Ady Endre halálának ötvenedik évfordulójára írt, vagy a *Kincseket őrzök* című prózaversében is, akárcsak a futurista tipográfiát és energiákat idéző *Roham* című költeményéből is ősi ritmusok dobolnak elő, bár ennek a versnek a hangszerelése teljesen más, sámándal helyett inkább nagyzenekari partitúra, amelynek olvasása során a teljes szavalókórust halljuk. Az ilyen partitúrának a megszólaltatása a legtöbb, amit költő megtehet. Az ismétlődés alakzatai között kiemelt helyen áll Buda költészetében a szintagmák, szókapcsolatok ismétlése. Buda Ferenc nem refrénben gondolkodik – bár például a *Két kazak* népdalban természetesen használja a stórfavégi ismétlést, hanem sokkal bonyolultabb ritmusképlet alapján helyezi el az ismétlődő szókapcsolatokat, amivel hangsúlyos nyomatékosító hatást visz át a befogadóra, mintha a vers ritmusát visszhangzó rezonátordoboza nyerne még mélyebb regisztert ezeknek az ismétlődéseknek köszönhetően, amihez hozzájárul a hangsúlyos dikció, a fokozás, a felsorolás, a kérdés, a felkiáltás retorikai alakzata. Ebből a ritmusba ágyazottságból eredően különös, hogy milyen mesterien szólaltatja meg a haiku-formát: a megnevezhetetlen abszolút szubjektumot megszólaltató, számunkra, életmódunktól, filozófiánktól annyira távol álló költői alakzatot, amire egyéb magyarázatot nem tudok, mint azt, hogy Buda Ferenc természet- és létfilozófiája túllépett a vallási kötöttségeken, eljutott a hithez, ami valami egyetemességet szeretne látni a világ partikuláris, semmis dolgaiban. Ehhez mindenképpen hozzájárulhatott a közép-ázsiai, a török népekkel történt szellemi ismerkedése, de bizonyára nagy tévedés lenne ennek a kapcsolatnak tulajdonítani a haikuban való otthonosságát. Ugyanakkor a limerick se idegen tőle, pedig ez az angol versforma már majdnem annyira ellentéte a haikunak, hogy akár a negatívjaként is jelölhetnénk, persze egymáshoz semmi közük. Alanyiség, bölcsélet, létfaggató kételemek, nyelvi játékosság, kísérletező poézis, mind-mind egyben jelentkezik Buda Ferencnél, aki addig viszi a játékosságot, hogy anagrammákat is sorjáz, persze ilyenkor se a fonémákkal vagy grafémákkal zajló öncélú játék ösztönzi, hanem a homo poeticus és a homo moralis kiegyensúlyozottsága nyomán összefonódó

erkölcsi fölháborodása és indulata. A *Politika* két anagrammája nála: „*Aki lop: ti*” és „*Piti akol*”, a Privatizációé: „*Tó, víz, cári pia...*” és „*Ó, tíz pici árva!*”, a legszebb pedig talán a Lendületben az ország anagrammája: „*Ege: lenn. Űz, mert dobál. / Az dorgál – te ülsz benne.*”

„Földbe enyészik a jelen”

Az 1973-as esztendő újra az egzisztenciális veszélyeztetettség idejeként járja át a verseket, amelyek hol a globális pusztulás képét hívják elő, hol az emberi erő hitványságára és a szervek pusztulékonyságára mutatnak rá, majd a társ- és önféltés szolamain felülemelkedve az Urat szólítják meg. Nem a klasszikus értelemben vett istenes versek ezek, hanem annak a kételynek és tagadásnak a megfogalmazásai, hogy létezik-e gondviselés. Egy olyan ember megnyilatkozásai, aki fölismerte a maga (az ember) semmis mivoltát, és képtelen elhinni, hogy ne lenne valami fölötte álló szervezethez, amely összetartja a tömérdék semmisséget. Ennek a kozmikus magánynak a félelme ver gyökeret a magasan ívelő *Tanya-hazám* című költeményében, ami egy újabb számvetés, versben, amelyben hol játékos tipográfiával, hol komor sortömbökkel megjelenítve, hosszan kitarított, magas érzelmi regiszterű hangon faggatja magát a választott létmódjáról, a paraszti világról, múlttól, jelenről, jövőről. A későbbi *Árvaország* mintha a *Tanya-hazám* újraéneklése lenne, csak oldottabb ritmusban, még jobban megtisztítva, arányosan verselve a létbehelyeztettség, létbevetettség kérdéseiről, és ezt a sort zárja az ugyancsak kérdésektől zsúfolt *Himnusz haza* című költeménye. Zárja-e? Aligha. A *Rigmusok a századra, századvégre* című költemény címével jelzi (ha mindent elhiszünk a költőknek, de ez esetben feltétlenül hitelt adhatunk a címnek) keletkezésének idejét, majd egy lendületes vers következik a cím után, egy sziporkázó körkép, költői és emberi (a kettő között ez esetben fogalmazási, nem pedig fajsúlyi eltérésre gondolván teszek különbséget) kérdések és a korban felsejlő dilemmák felező nyolcasokban dobbantva robognak végig a sorokon, felveszik azt a rakétázó tempót, amiről a vers szavai is beszélnek, így sziporkázó egységbe illeszkedik a költői indulat, a kirobbanó gondolat, a nyomatékos ritmus és a pergő rím. Erre már leütéssel válaszol az *Össztánc*, a 8+6-os, jól skandalizáló refrénnel – amelynek csupán 1. és 3. sora ismétlődik, a 2. és 4. sor mindig új –, lendületes haláltáncdal, továbbéneklése a *Rigmusok a századra, századvégre* versnek, remek darab, s ennek is van folytatása, a humort és a kihegyezett ironiát az előzőkhöz hasonlóan nem nélkülöző *Tiborc tűnődikben*.

1977 októberében elhunyt Kormos István, negyed évvel rá Nagy László. Buda Ferenc az előzőtől verses levélben, utóbbtól verses nekrológban búcsúzott. Nagy Lászlóhoz 1995-ben is intézett egy kézbesíthetetlen episztolát, de egyéb verseibe is vissza-visszajár a halott költőtárs. A költőtársak halála egyszerre beszédessé tette a költőt, hosszú, tagolt versmondatok áradásából épül verse, mintha hirtelen kevésnek bizonyulna a szó és a kép, sok lenne a még elmondandó, és szemmel láthatóan kevés hozzá az idő. Ezt a kiömlő szópatákat az újra feszes, szűkszavú, látványos képi világú költemények sora követi, s ezek a versek egy kifordított időről szólnak, amelyben a hóval beköszöntő húsvéton elmarad a föltámadás,

az *Elégia* című verse például egy pusztuló világról beszámoló helyzetjelentés; a mindenségre vágyó költő belenyugvással szemléli idejének és életének múlását, ami észrevétlenül börtönként falazza körül a maga teremtette szabadságát.

Ebben az időben került sor Buda Ferenc ázsiai utazására, ott szerzett tapasztalata tovább mélyíti kételyeit, személyes mulandóságának bizonyossága fölé telepszik az ősök eltűnésének nyilvánvalósága. A tapasztalat nyomán 1983-ra teljesen megkeseredik, az életre már csak mint „*krónikus jelen*”-re képes nézni. A '83 című költeménye is számvetés, amelyben az *Elégia* és az *Ázsia felett* versekben felvetett kérdések és megfogalmazódó tapasztalatok még komorabb hangütésben jelennek meg: „*Múltam csak sejthetem, / jövőmről mit sem tudok, / földbe enyészik a jelen,*”, majd az egyéni megszólítotttság rávetül a társadalom egészére: „*Száz éve itt minden ideiglenes.*”, amit újra az egyénre visszamutató képpel nyomatékosít: „*Nem a kezemben: / hátamban a kés.*”, s miután „*elhallgatott és elhallgattatott szavak*”-ról, a lelken ejtett sebekről és csonkolásokról számot ad, léthelyzetét „*Csöndország*”-ként nevezi meg, amelyben mázsányi teher nehezedik rá. Újabb költőtárs, Szécsi Margit elvesztése korbácsolja indulatát a jelen költőien költőietlen leírására: „*Csillag-magasság helyett a talajbaktériumok / szintjén tenyésző művek sora példázza: miféle jellemvonások számára / otthonos a konszolidáció néven közismert társadalmi-lélekbeli állapot, / a szellemi és erkölcsi értékek iránti tartós kereslethiány.*”

A versek sorába belopóznak az időskorral foglalkozó költemények, amelyekben tényleíró, tudomásul vevő hangon szólal meg a költő, bár egyre súlyosabb szociális tartalmakkal és morális elégedetlenséggel telítődnek a versei, mégis inkább bölcs tanácsokkal felvértezve igyekszik elfogadhatóvá tenni életének ezt a szakaszát (*Üzenettörlés*), s mi sem természetesebb, hogy itt újra megszólaltatja az Urat, de ugyanazon a távolságtartó hangon, miként korábban is, megalázkodás, vagy a nyájhoz való megtérés helyett korrekt viszonyt kínálva fel, és várva el (*Fohász a virradatban*). Ennek a pályaszakasznak is van két, az életutat összegző, a korábbiakhoz képest meglepően rövid verse, a *Hóból, fényből* és az *Isten szalmaszálán*, amelyekben a korábbiaknál még mélyebben le- és megtisztulva, a lélek megbékélésével és a költött szó csiszolt simulékonyásával szólal meg a költő.

„Anélkül, hogy elhazudná...”

Az ember és a költő etikus tartásának József Attila, Nagy László, Szécsi Margit, Bartók Béla és mások műveiben megjelenő példákról beszélgetve Buda Ferenc leszögezte, hogy: „...az igazi műteremtés éppen az, ami a káoszt is rendbe tudja szedni, a külsőt éppúgy, mint a belsőt. Anélkül, hogy elhazudná a káosz tényét.”⁷ Ezzel a véleményével kapcsolatosan kételyét is megfogalmazta, hogy poétikai tekintetben akár elavultnak, meghaladottnak tűnhet a rendteremtő igyekezet olyan irodalmi gyakorlattal szemben, amely a szöveg szétfolyása révén kíván építkezni. Annyit tehetünk mindehhez hozzá, hogy az, amit Buda Ferenc magvasan megfogalmazott, nem pusztán poétikai kérdés, sőt nagyon nem az, hanem egy emberi maga-

7 „*de én hálók a világgal / nem énvelem ő.*” Buda Ferenc, Elek Tibor, Nagy András, Nagy Gábor, Zalán Tibor beszélgetése. In. Elek Tibor: *Árnyékban és fényben. Darabokra szaggatott magyar irodalom.* Kalligram, Pozsony, 2007, 388. p.

tartásmodell mű általi leképzése, a poétika nyomvonalán felvonuló morális és gerinces magatartás, ethosz a szó hérakleitoszi értelmében.⁸

Buda Ferenc költészetében és prózai munkáiban⁹ az említett ethosz jelentős mértékben a közéletiség fogalma köré szerveződik. Magában foglalja a közös-séggel azonosulás empatikus készségét, a szegények, elesettek, kiszolgáltatottak, jogfosztottak iránti morális és szociális érzékenységet. Olyan világszemlélet ez, amit vélhetően szülőhelye, Debrecen miliója, vallási és nevelési közege eleve tartalmazott, és ezt az erkölcsi alapvetést kétségtelenül segítette a Közép-Ázsiában megismert, török nyelvű pusztai népek gondolkodásmódjának, életvitelének, mítoszainak, meséinek, népköltészetének megismerése, személyes találkozása ezekkel a népekkel Kazahsztán és Kirgízia földjén. Az örökölt és megszerzett morális tartás Buda Ferenc költészetében a magyar líra heroikus, sorsvállaló, közösségben gondolkodó, de egyediségét is hangsúlyozó vonulatával párosul. A daltól indul, és bármilyen formabontó megoldásig is ér, versében a szónak, a ritmusnak, a rímnek súlya van, dobban valami, sámándob, bakancs, szív, hogy beleremeg a lélek. Szóhasználatá szikár, mintha a köznyelvet és a költészetet szeretné harmonizálni, miközben a magyar romantikától a XXI. századig vezető poétikai utak során már megterhelt kifejezéseket, szóképeket, szimbolikussá nőtt szavakat, képeket von költeményébe, őrizvén a hagyományt, de ezek zömét az eredeti előfordulástól idegen szöveghelyzetbe hozza, nemegyszer ironikus keserűséggel forgatja meg őket tengelyük körül, így az önkifejezés sajátos, csorbítatlan, de mégis eredeti funkciójukra alkalmatlan eszközeivé teszi őket. Buda Ferenc versének van közlendője, a verset a gondolatátvitel eszközeként kezeli, lehetséges olvasatait igyekszik az azonosítható és értelmezhető jelentés körében tartani. Ennek érdekében lapidáris a megszólalása, a terjengősség áll tőle legtávolabb: minden versében összegez, sűrít, tömörít, egyszerűsít, s ami a legfontosabb: megtisztít. Megtisztítja a verset a fölösleges ékektől, díszektől és sallangoktól, ugyanakkor a versbefogadót is mintegy mentális salaktalanításra veszi rá. Drámai erővel fogalmazza meg az egyéni és a közösségi szabadságigényt úgy, hogy abban a történelmi és a nemzeti identitás fogalmazódik meg.

Buda Ferenc azzal őrzi a nemzeti és etikai értékeinket, hogy versében megszenvedi a jelent. Mert a költő már csak ilyen, idegvégződéseai túlnőttek epidermiszének határán.

8 Éthosz antropológiai daimon – az ember sorsa jelleme.

9 Buda Ferenc: *Rendkeresés. Jegyzetlapjaimból*. Holnap Kiadó, Bp., 2009.